

Modern Türklük

Araştırmaları Dergisi

Cilt 17, Sayı 1 (Mart 2020), ss. 51-65

DOI: 10.1501/MTAD.17.2020.1.4

Telif Hakkı©Ankara Üniversitesi

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü

MAKALE

Saha (Yakut) Türkçesinde Geyik ile İlgili Adlandırmalar

İsmet KILIÇ

Ankara Üniversitesi (Ankara)

ÖZET

Saha (Yakut) Türkçesindeki geyik adlandırmaları geyiğin yaşı, cinsiyeti, cinsi (türü) gibi niteliklere dayalı adlandırmalardır. Bu detaylı bakış açısının bir neticesi olan adlandırmalar etimolojik izahları ile birlikte sınıflandırılarak aktarılmaya çalışılmıştır.

ANAHTAR SÖZCÜKLER

Saha (Yakut) Türkleri ve Türkçesi, Geyik, Geyik Adlandırmaları, Tunguz (Even, Evenki)

ABSTRACT

In Sakha (Yakut) Turkish, there are many detailed denominations related with deers about their age, gender, genus. These denominations which can be seen as a result of this detailed perspective, has been tried to be categorized together with its etymological explanations in this study.

KEY WORDS

Sakha (Yakut) Turks and Turkish, Deer, Denomination about deer, Tungus (Even, Evenki)

1. Giriş

Geyik, Türklerin sosyal ve ekonomik hayatında ayrıca destanlarında ve inanç dünyasında önemli bir motif olarak karşımıza çıkmaktadır (Ögel 2010-II: 101-109). Türk millî kültürünün unsurlarından biri olarak değerlendirilebilecek olan geyik, Sibiry Türkleri arasında sosyal, ekonomik açıdan önemli bir yere de sahiptir. Altay Türkleri ve kültür çevresinde geyik besiciliği sosyo-ekonomik bağlamda önemini korurken Güney Sibiry’da Tofaların ve Tuvaların yaşadıkları bölgeler geyik yetiştiriciliğinde önemli çiftlik alanları arasında yer almaktadır (RHR: 26). Geyik beslenmede, giyimde ve ulaşımda da çok büyük öneme sahiptir. Örneğin, Sibiry taygalarında yaşayan Duha Türklerinde geyiğin sosyal hayattaki yeri bu şekildedir.

Sibiry Türklerinde geyik adlandırmaları ise oldukça zengindir. Geyiğin yaşına göre, cinsine göre çeşitli adlandırmalar söz konusudur. Güney Sibiry Türk lehçelerinin yanı sıra ölmek üzere olan Duha Türkçesinin söz varlığında da zengin geyik adlandırmaları söz konusudur. Örneğin üç yaşından büyük evcil erkek ren geyiği *ehter*, üç yaşından büyük evcil dişi ren geyiği *miend*, bir yaşına basmış her iki cins evcil ren geyiği *dasvan*, iki yaşında evcil erkek ren geyiği *gootay*, iki yaşında evcil dişi ren geyiği *dunguy* olarak adlandırılmaktadır (Küçüküstel 2012: 118).

Sibiry Türk lehçelerinin temsilcilerinden biri olan Saha (Yakut) Türkçesi de geyik adlandırmaları bağlamında zengin bir söz varlığına sahiptir. Saha (Yakut) Türkçesinde söz konusu olan bu zengin söz varlığı makalenin konusunu oluşturmaktadır. Saha (Yakut) Türkçesindeki geyik adlandırması etimolojik izahları ile aktarılacak, elde edilen malzemeye uygun bir sınıflandırma ile alt başlıklar hâlinde sunulacaktır.

Saha (Yakut) Türkçesinde tespit edilen geyik adlandırmalarının listeler hâlinde aktarıldığı dizin bölümü E. K. Pekarskiy’in hazırladığı, *Slovar’ yakutskogo yazıka* (1907-1930), Ingeborg Hauenschild’in hazırladığı *Lexikon Jakutischer Tierbezeichnungen* (2008) ve *Saha tüölbä tilm tılcta* (1995) (red: (M.S. Voronkin, M.P. Alekseev, Yu. İ. Vasil’ev) adlı çalışmalardan faydalanılarak hazırlanmıştır.

1.1. Sahalar ve Geyik Yetiştiriciliğinin Tarihi

17. yüzyılda dönemin kürk merkezi olarak görülen Saha bölgesine Rusların gelmesi ile Saha (Yakut) Türklerinin sosyal hayatında değişiklikler meydana gelmiştir. Rusların *yasak* adlı vergi sisteminin hem Sahaların hem de diğer bölge halklarının sosyo-ekonomik hayatları üzerinde olumsuz etkileri olmuş, bu durum Saha (Yakut) Türkleri ile Ruslar arasında uzun yıllar sürecek bir mücadeleyi de

beraberinde getirmiştir. Söz konusu mücadelenin bir süre sonra “Rus prestijine” zarar vermesinden dolayı bölgedeki Rus idarî sistemi Sahalara birtakım imtiyazlar ve yetkiler tanımıştır. Saha (Yakut) Türklerine tanınan imtiyaz ve yetkilerin en önemli sonuçlarından biri ticaret ile uğraşan Saha (Yakut) Türklerinin Ruslarla çabuk kaynaşması olmuştur. Fakat bunun yanı sıra 17. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde ise, bölgede güçlenmeye başlayan Rus etkisine ayak uyduramayan bir grup Saha (Yakut) Türkü merkezî yerlerden daha kuzeye, Tunguzların oldukları bölgeye doğru göç etmişlerdir. Burada Tunguz hayatına ayak uydurarak yaşayan ve balık avlayarak geçinen Sahalar sadece bunlarla kalmayıp geyik yetiştiriciliği ve avcılığı ile de uğraşmaya başlamışlardır. Lena bölgesinin ormanlık alanı, içlerinde geyiğin de bulunduğu birçok hayvanın yaşamasına müsait bir alandı. Tarihsel süreç içerisinde bu coğrafya içerisinde Tunguz ve Saha grupları Olenek, Anabar nehirlerinin havzalarında, nehir kıyılarında balıkçılık ile uğraştıkları gibi bu ormanlık alanlarda geyikçilik de yapmışlardır (Forsyth 1996: 61-63).

18. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde çeşitli etmenlerden dolayı iç içe geçmiş olan Tunguz ve Saha soy gruplarının birbirleri ile olan sıkı teması neticesinde Saha grupları geyik yetiştiriciliğine geçmiştir. Pek çok Tunguz soy grubu Saha (Yakut) Türkçesini kullanmaya başlamışken bu dönemde Saha (Yakut) Türkçesine Tunguz söz varlığından pek çok geyik terminolojisi geçmiştir (Teziç 2015: 30-31).

Saha bölgesinin Olenek ve Anabar gibi kuzey bölgeleri vahşi geyiklerin göç güzergâhı üzerinde idi. Güneydeki ormanlık tayga bölümler ise farklı kürklü hayvanların bulunduğu meşhur bölgelerdi. 17. yüzyıldan sonra Rus, Tunguz ve Saha avcıları bu bölgeye sezonluk avlanmaya gelir ve sıklıkla bu bölgede kalıcı olarak yerleşirdi. Tarihsel kayıtlar ışığında kürklü havanların avlanması başlıca gelir kaynağını teşkil etmekteydi; fakat beslenme ise vahşi geyik sürülerinin nüfusuna bağlıydı (Ventsel 2006: 72). 18. yüzyılın sonunda ise yerel ekonomi ticari amaçlı olmaya başladı ve avlanmanın önemi daha da artmış oldu. Bununla birlikte bu yüzyılda evcil geyik sürüleri önemli bir hâle geldi. Ayrıca bu dönem içerisinde Saha avcıları Rus avcılarından öğrendikleri birçok avlanma tekniklerini kendilerine uyarlamışlardır (Gurviç 1949: 7-8).

20. yüzyıl boyunca geyik yetiştiriciliğinde farklı sistemler uygulanmıştır. Bu sistemlerden biri büyük geyik sürülerinin tanımlandığı “sık, bitişik” sürü sistemidir. Bu sistemin kullanıldığı bölgeler arasında ormanlık alanlar, Yamal, Taymır, Kamçatka yer almaktadır. Bu sistem Saha Yeri’nde de uygulanan bir sistem idi. Bir diğer geyikçilik yöntemi “özgür-konaklama” sistemi idi. Bu sistemde insan ile geyik aynı yaşam alanı içerisinde bulunmaktaydı. Bu sistem Tofa, Tuva, Buryat ve Sahalin bölgesinde görülmekte idi. Bir başka sistem ise “serbest” sistemdi. Bu sistemde

geyikler serbest bırakılır, belirli dönemlerde bir araya getirilir ve yine mevsimi gelince taze otlaklara doğru giderlerdi. Bu sistem Ostyak bölgesinde, Even Otonom bölgesinde ve Saha bölgesinde görülmekteydi (Baskin 2000: 24). “Serbest” sistem coğrafi şartlardan daha çok geyik sürülerinin ve geyik sahiplerinin belirli bir yerde sabit kalmadan ve nihayetinde aynı bölgeye geri dönerek yapılan geyikçilik yöntemi idi. Fakat bununla birlikte aynı bölge içerisinde yaşayan yerli insanların geyik yetiştiriciliğindeki birtakım pratikleri birbirlerini tutmamaktadır. Geyik çobanları ve onların geyikleri bir bölgeden başka bir bölgeye gidebildikleri için geyik yetiştiriciliği yöntemleri de buna göre farklılıklar göstermektedir. Örneğin Saha bölgesinin güney kısımlarında geyik yetiştiricileri Çitinskaya Oblastı’nda, Amur Oblastında ve Habarovskiy Krayı’nda gezinerek geyik yetiştiriciliği yapmaktadırlar (Davidov 2014: 9-10; 30). Saha bölgesinde “bitişik, sık” ile “serbest” olmak üzere iki farklı geyikçilik sistemi söz konusudur.

1930’lu ve 1940’lu yıllar içerisinde politik yapılanma ile geyik çiftliği yapımı ve geyik üretimindeki ölçü iyi seviyelere ulaşmıştır. 1991 yılından bu yana kırsal ekonominin sosyal ve ekonomik yapılanması geyik çiftlikleri üzerinde güçlü bir etkisi olmuş ve 1980’li yıllarda oldukça verimli bir üretime sahip olan geyik yetiştiriciliğinin olumsuz etkileri bu yıllarda görülmeye başlanmıştır. Olumsuz süreçten en çok etkilenen yerler ise Çukotka, Even Otonom bölgesi ve Saha bölgesidir (Baskin 2000: 23-24).

1.2. Saha (Yakut) Ekonomisinde Geyik

Saha (Yakut) Cumhuriyeti’nin özellikle kuzey ve güney bölgelerinde geyik yetiştiriciliği yerel ekonomide ve bölge sakinlerinin geçim ekonomisinde önemli bir yere sahiptir.

Saha (Yakut) Cumhuriyeti’nin geyik çiftliklerinin bulunduğu bölgeler arasında yer alan kuzey bölgesinin merkezi Anabar’dır. Bu bölgede tundra geyikçiliği yapılmaktadır. Orman-tundra geyikçiliğinin yapıldığı bölge ise Saha (Yakut) Cumhuriyeti’nin kuzeybatısında yer alan ve merkezi Anabar’ın güneyinde bulunan Olenek bölgesidir. Ormanlık tayga alanlarının bulunduğu kuzeydoğu bölgesi ise geyikçilik yapılan yerler arasındadır. Ormanlı tayga alanının merkezi yeri ise Tompon’dur. Taygaların bulunduğu güney bölgesinde de merkezi yeri Aldan olan geyik çiftlik alanları bulunmaktadır. Saha (Yakut) Cumhuriyeti’nin merkez bölümlerinde ise bugün geyik çiftlikleri bulunmamakta veya küçük çiftlikler yer almaktadır (RH 2006: 43).

Saha Yeri’nde geyik sürülerinin otlak alanı ülkenin %25’ine denk gelmektedir.

Bunun yanı sıra Saha Yeri'nde yaşayan yerli halklardan Even, Evenki, Dolgan, Yukagir ve Çukçiler'in de geyik sürüleri bulunmaktadır. Güncel olarak 200,000'den fazla geyik bulunmaktadır. Geyikçilik işi ile meşgul olan insan sayısı 2,200'den fazladır. Geyikçilik ile uğraşan bu insanlar belli dönemlerde geyikleri ile otlaklara gidip gelmektedir (IRH 2012: 25).

Geyik, Rusya'nın kuzey bölgelerinin doğal kaynağıdır; fakat süreç içerisinde birçok değişime uğrayarak birtakım sebeplerden dolayı geleneksel yerel ekonomi içerisindeki payında düşüşler söz konusu olabilmektedir. Geyiklerden faydalanma biçimleri arasında vahşi geyiklerin avlanması kırsal kesimin geçim ekonomisinde önemli bir unsur olarak görülmektedir. Saha (Yakut) Cumhuriyeti'ndeki kırsal ekonomi ve Dolganların yaşadığı Taymur bölgesinde bu tip geçim ekonomileri söz konusudur (Baskin 2000: 28). Bununla birlikte son dönemde endüstriyel gelişmelerden dolayı birtakım geyik çiftliklerinin bulunduğu bölgeler elmas, altın arama yerlerine dönüştürülmektedir. Tundra geyikçiliğinin merkezi olan Anabar bölgesinde yapılan maden arama çalışmalarının, otlak alanlarına yapmış olduğu tahribat bunun bir örneğidir (RH 2006: 44).

2. Geyik Adlandırmaları

Sovyet yöneticileri geyikleri kolhozda dağınık bir sürü olarak görmüşlerdir. Ruslarda geyik kavramı sürü bakış açısı üzerinden şekillenmektedir. Geyik sürüleri Ruslara göre beş grupta değerlendirilir. Bu gruplandırma, koşum tekniklerine, binicilik yapılan veya binicilik yapılmayan geyiklere, köpek kullanımına ve sürü pratiklerine göre yapılmıştır.

Sürü sınıflandırmasının ilki *Sami* grubudur. Bu sürü geyikleri, tundralarda yılın belli dönemlerinde serbest bırakılan geyiklerdir. *Nenets-komi* türündeki sürüler köpeklerle birlikte tundrada bulunur ve bu tür geyikler eti için kesilir. Sami grubu geyiklerde olduğu gibi bu sürüdeki geyikler de ulaşım ve kızak çekiminde kullanılır. Bu iki geyikçiliğin tam tersi olan *Tunguz-Saha* geyikçiliği ise küçük sürüler hâlinde yapılan "sütçül" olarak nitelenen geyikçilik biçimidir. Ayrıca *Tunguz-Saha* geyikçiliği binicilik yapılan ve koşum takımlarının kullanıldığı geyikçilik grubudur. Bir diğer sınıf ise *Çukçı-Koryak* sınıfıdır. Bu sürüler geniş sürülerin söz konusu olduğu ve koşum takımlarının kullanıldığı geyik sürüleridir (Ventsel 2006: 69-70).

Rusların aksine Sibirya'nın yerli halkları için geyik adlandırması sürüler üzerinden değil geyiğin kendisine göre yapılmaktadır ve bundan dolayı geyik adlandırması oldukça zengindir. Örneğin *Tunguzların* geyikleri cinsiyetine, yaşına, karakter ve renklerine göre sınıflandırdığı gibi Saha Türkçesinde de benzer şekilde

geyik adlandırması bakımından bir zenginlik söz konusudur (Davidov 2014: 10).

2.1. Saha (Yakut) Türkçesinde “Geyik”

Asıl anlamı “yabani av hayvanı” olan geyik kelimesi (Clauson 1972: 755) çağdaş Türk lehçelerinde de “tırnaklı yaban hayvanı” veya “vahşi hayvan” anlamında bir kelime olarak karşımıza çıkmaktadır. Geyik kelimesi Eski Türkçe ve çağdaş Türk lehçelerinde şu şekilde karşımıza çıkmaktadır: E.Tü. *keyik*; Alt. *kiyik*; Hks. *ki:k*, Kı. *kiyik* Kaz. *kiyik*; Çuv. *kayık* (Fedotov 1996: 212-213). Bunun dışında geyik için kullanılan bulan kelimesi çağdaş Türk lehçelerinde varlığını koruyarak günümüze kadar gelmiştir: E.Tü. *bulan*; Tat.*bolan*, Baş. *bolan*; Nog. *bulan*; Kaz. *bulan*; Kırg. *bulan*; Alt. *bulan*; Hks. *bulan*; Tuv. *bulan*; Özbk. *bulon*; Çuv. *pālan* (Tenişev 1997: 154).

Saha (Yakut) Türkçesindeki geyik adlarının büyük bir kısmı Tunguz dilinden geçmiştir. Bununla birlikte *atır* “geyik” (ETü. *adyır* “aygır”) gibi Türkçe kökenli kelimeler geyik adlandırılması için kullanılmaktadır. Diğer Türk lehçelerinde tespit edilen bulan Saha (Yakut) Türkçesinde *bulan* olarak karşımıza çıkarken (Pek I: 542) geyik (*keyik*) kelimesi ise geyik adlandırılması için kullanılmamaktadır.

Bunların dışında Saha (Yakut) Türkçesinde *ana:luk bu:r* “yaşlı sığın, yaşlı erkek geyik” (*ana:luk* “yaprak döken ulu, büyük ağaç”); *tañara kıl:a* “vahşi ren geyiği”; *taba oγoto* “ren geyiği yavrusu” gibi ad öbekleri ile kurulmuş geyik adlandırmaları ve *ulu: kıl:l* “sığın” gibi örtmece ifadeler de söz konusudur. Bu çalışmada ise Saha (Yakut) Türkçesindeki geyik adlandırmaları cinsiyetine, cinsine (türüne), yük taşımacılığı, vahşi ve evcil oluşuna, yaşına ve karakter özelliğine göre altı alt başlıkta değerlendirilecektir.

2.1.1. Cinsiyetine Göre Adlandırma

Saha (Yakut) Türkçesinde geyiklerin türüne, cinsiyetine, yaşına göre yapılan sınıflandırmalardaki adlandırmalar oldukça zengindir. Cinsiyet ve kısırlaştırılmış geyik adlandırmaları önemli ölçüde Tunguzcadan Saha (Yakut) Türkçesine geçmiştir. Geyiğin kısırlaştırılmasına ve cinsiyetine göre yapılan adlandırmalar şunlardır:

Sh. *amana tayax* – *atır tayax* “erkek geyik” < Evk. *amīnan* “6 yaşında geyik” (STTT 1995: 38); Sh. *axta* “yaşlı kısırlaştırılmış ren geyiği” (Len.) < Moğ. *axta* “hadım edilmiş hayvan” (Hauenschild 2008: 5); Sh. *akta taba* “çiftleşmemiş erkek geyik” (Hab.) < Evk. *akta* “çiftleşmemiş geyik” (STTT 1995: 38); Sh. *atır taba* “erkek geyik” (Pek I: 202); Sh. *banay* “kısırlaştırılmış geyik”, Dlg. *banay* “kısırlaştırılmış ren geyiği” < Evk. *vanğay*

“kısır (geyik hakkında) (Hauenschild 2008: 18); Sh. *bu:r* “erkek geyik” (Hauenschild 2008: 29); Sh. *irgäx taba* “erkek geyik” (Pek I: 954); Sh. *cillik* “hadım edilmiş geyik” (Oym.) < Ev. *cillik* “hadım edilmiş geyik” (Hauenschild 2008: 74); Sh. *kätäm* “kısırlaştırılmış geyik” (Dep., Ust-M.) < Evk. *kätäm* “kısırlaştırılmış geyik” (Hauenschild 2008: 77); Sh. *na:ra / na:ra:* “kısırlaştırılmış geyik” (An., Bul., Dolg., Es., Len., Ol.) < Evk. *na:ra:* “kısırlaştırılmış geyik” (Hauenschild 2008: 117); Sh. *hi:rkä* “kısırlaştırılmış geyik” (An.) < Evk. *irki* “vahşi ren geyiği” (Hauenschild 2008: 150).

2.1.2. Cinsine (Türüne) Göre Adlandırma

Cinsiyetine göre yapılan adlandırmanın yanı sıra Saha (Yakut) Türkçesinde her bir geyik türü ayrı ayrı belirtilmektedir:

Sh. *anabı* I “yetişkin sığın” (Pek I: 102); *bi:çän* “Misk geyiği” (Pek I: 481); *bu:r taba* “geyik” (Pek I: 564); *dağdaras* “misk geyiği” (Pek I: 663); Sh. *xa:rgın // xa:rgın taba* “Çukotka ren geyiği” (Pek III: 3355) < Tung. *kargen* “ren geyiği” (Hauenschild 2008: 48); Sh. *da:da:n ~ da:dayas* “misk geyiği” (Pek I: 664); Sh. *saxa:taı* “kanada geyiği” (Bul.) < Rs. *soxatıy* “geyik, kanada geyiği” (Hauenschild 2008: 135); Sh. *taba* “ren geyiği” (Pek III: 2509); Sh. *iñhübür* “Mançurya geyiği” (Pek III: 3187) < Rs. *izıubır* “Mançurya geyiği” (Hauenschild 2008: 185).

2.1.3. Yük Taşımacılığı ve Biniciliğe Göre Adlandırma

Geyikçilik tarihi çok eski zamanlara dayanan Evenkler, geyiği ulaşım ve taşıma amaçlı kullanmışlardır. Baykal Evenkleri tarihsel olarak geyikleri kızak çekmek amacıyla kullanmazlardı. Evenkler, 19. yüzyılın sonu 20. yüzyılın başlarında geyiklerin bu amaçla kullanımını Lena nehrinin kıyılarında geyikleri kızak çekmek için kullanan Saha (Yakut) Türklerinden öğrenmişler ve bu biçimde kullanmaya başlamışlardır. 18. yüzyılın sonlarına doğru endüstriyel gelişim içerisinde yük taşıma kaynağı olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Sibiryah sahasının coğrafi ve iklim koşulları göz önünde bulundurulduğunda geyik ile yük taşımacılığı yapmak daha da önem kazanmakta idi (Davidov 2014: 8-9).

Saha (Yakut) Türkçesinde binicilik ve yük taşımacılığı için kullanılan geyik adlandırması şunlardır:

mi:när “binicilik yapılan ren geyiği” (Len., Sun., Ust-M., Vil.) (Hauenschild 2008: 110); Sh. *uğuçah / uğuçak* “binmek amacıyla kullanılan ren geyiği” (An., Bul., Dolg.) < Ev. *uğuçak* “binmek amacıyla kullanılan ren geyiği” (Hauenschild 2008: 175); Sh. *uraha:ıx* “çadır direklerini taşıyan kervanın son geyiği” (Dlg, Es.) (Hauenschild 2008:

177); Sh. ünüçä: “yük taşımak amacıyla kullanılan geyik” (Bul., Zır.) < Evk. *iniyän* “yük geyiği” (Hauenschild 2008: 181).

2.1.4. “Vahşi” ve “Evcil” Geyik Adlandırmaları

Sibirya geyikçiliği içerisinde “vahşi” kavramı yalnızca sahipsiz bir hayvanı ifade etmek için kullanılmaz. “Evcil” ve “vahşi” kavramı durağan kavramlar değil geçişken kavramlardır. Evcilleştirme süreci içerisinde başlayan, devam eden ve bitmeyen bir süreci ifade etmektedir. Geyikçilik geleneği içerisinde vahşi geyiklerin görünüşleri uzun bacaklı ve uzun boylu olan; sonbaharda boyun kısmı yağlı, derisi ince (zayıf) biçimindedir. Evcil olarak adlandırılan geyikler gerekli dikkati ve özeni görmedikleri zaman “vahşi” geyik olarak adlandırılır (Davidov 2014: 14).

Evcil geyikler kendi içerisinde ikiye ayrılmaktadır. “Sütçül” olarak nitelenen tür için geyikler süt veren hayvanlar sınıfında değerlendirilir, bu tür geyiklerin kesimi pek sık yapılmaz ve et ihtiyacı genelde bu geyiklerden temin edilmez. Diğer evcil geyik sınıflandırması ise “etçil” türdür. Bu sınıf evcil geyikler et kaynağı olarak görülür ve sütçül geyiklere oranla daha kalabalıklardır ve daha az ehlileşmiş geyiklerdir (Ventsel 2006: 69).

Evcilleştirme sürecinde ise birçok hayvan, geyiklerle birlikte yaşamaya başlar. Örneğin geyiklerin evcilleştirilmesi için Saha Yeri'nin güneyinde geyik yavruları ineklerle, buzağularla birlikte iç içe yaşarlar. Evcil geyik yetiştiriciliğinde beslenmede kullanılan tuz önemlidir ve sadece bu tür geyikler insan elinden tuz yiyebilmektedirler. Ayrıca özellikle genç geyiklerin bağlanma biçimleri de evcilleştirme sürecinde önem taşımaktadır. Buzağularla birlikte yan yana bağlanan geyikler insanlara daha yakın olmaktadır (Davidov 2014: 15). Geyiklerin evcilleştirilmesinde veya “etçil” geyikler içerisinde kesilecek geyiklerin ayrımın belirlenmesinde önemli faktörlerden biri de geyiğin yaşıdır. Bu bağlamda geyiğin yaşı ona verilecek olan geyik eğitiminde nasıl bir tekniğin izlenmesi gerekliliğinin tespitinde söz konusu olmaktadır. Örneğin geyiklerin bağlanma biçimlerinde yetişkin, belli bir yaşa gelmiş olan geyik veya yavrularını kaybetmiş olan yetişkin bir geyik, yavru geyiklerle birlikte bağlanmazken belli bir yaşa aşmamış geyikler ise yavru buzağular ile birlikte yan yana bağlanabilmektedir (Davidov 2014: 15).

Saha (Yakut) Türkçesinde vahşi ve evcil geyik adlandırılmasına baktığımızda, vahşi geyik adlandırmasının daha zengin olduğunu ve özellikle Saha Yeri'nin Even ve Evenk Tunguzlarının yoğun olarak bulunduğu kuzeydoğu ve kuzeybatı bölgesinin vahşi geyik adlandırmasında daha zengin olduğunu görmekteyiz. Bununla birlikte bir takım adlandırmanın kökenin Tunguzcadan geçtiğini

görmekteyiz:

Sh. *ança* “vahşi geyik” (Zır.) (Hauenschild 2008: 8); *kä:ñtär* “vahşi geyik” (Bul., Ol.) (Hauenschild 2008: 76); *kıra bult* “vahşi ren geyiği” (Sred.) (Hauenschild 2008: 82); *mas kı:la* “orman bölgesinde yaşayan vahşi ren geyiği” (Dolg., Es., Zır.) (Hauenschild 2008: 107); *mänäk* “vahşi ren geyiği” (Zır., Sred.) (Pek II: 1553), (Hauenschild 2008: 109); Sh. *mäyi:lä* “vahşi tundra ren geyiği” (Zır.) < Evk. *melele* “tundra ren geyiği” (Hauenschild 2008: 110); Sh. *muora kı:la* “vahşi tundra ren geyiği” (Dolg., Es.) (Hauenschild 2008: 115); *taba kıl* “vahşi ren geyiği” (Pek III: 2509); (Hauenschild 2008: 154); *tañara kı:la* “vahşi ren geyiği” (Ol., Ust-M., Verh.) (Hauenschild 2008: 156); *tañara tabata* “vahşi kuzey geyiği” (Pek III: 2509); Sh. *taragay* “bir yaşındaki vahşi geyik” (Dolg.) < Evk. *taragay* “bir yaşındaki vahşi geyik” (Hauenschild 2008: 156); *tlu mänäk* “vahşi geyik” (Pek II: 1553);

Saha Türkçesinde evcil geyik adlandırmaları ise şu şekildedir: Sh. *a:ko:/a:ku*; Dlg. *a:ku* “evcil ren geyiği” < Evk. *aku* “evcil ren geyiği” (Hauenschild 2008: 3); Sh. *mas tabata* “evcil geyik” (Zır., Sred.) (Hauenschild 2008: 108); *tonus tabata* “evcil ren geyiği (Evenki Geyiği)” (Hauenschild 2008: 168).

2.1.5. Yaşına Göre Adlandırma

Saha (Yakut) Türkçesi, geyiklerin yaşına göre sınıflandırmada kullanmış olduğu adlandırma bakımından oldukça zengin bir terminolojiye sahiptir. Geyiklerin yaşı için kullanılan adlandırmanın önemli bir bölümü Tunguzcadan Saha (Yakut) Türkçesine geçmiştir. Yaşa göre yapılan geyik adlandırmasına şu şekilde örnekler verebiliriz:

Sh. *aña:lık bu:r* “yaşlı sığın” (Pek I: 115); *äñni*: “iki yaşında geyik” (Ol.) < Evk. *äñni*: “iki yaşında geyik” (Hauenschild 2008: 13); Sh. *çaçarı* “iki yaşında geyik” < Evk. *saçarı*: “iki yaşında geyik” (Hauenschild 2008: 31); Sh. *xoroy* “iki yaşındaki geyik” (Pek III: 3507) < Evk. *ko:ray* “geyik, karaca” (Hauenschild 2008: 62); Sh. *itän* “üç yaşındaki geyik” (Bul., Verh.) < Evk. *itän* “iki üç yaşındaki geyik” (Hauenschild 2008: 64); Sh. *küskäm tiri:tä* “genç ren geyiği” (Pek II: 1341); Sh. *muoyka*: “bir yaşındaki geyik” (Es., Ol., Len.) < Evk. Sh. *mo:yka* “bir yaşındaki vahşi geyik” (Hauenschild 2008: 116); *amarkan* (*amarxana*) “5-6 yaşında erkek geyik” (Hab.) < Evk., Ev. *amarka:n* “5-6 yaşında erkek geyik” (STTT 1995: 38); Sh. *börö:x* (*boro:x*) “bir yaşına kadarki geyik yavrusu” (Kol.) (STTT 1995: 52); *bı:sahar* iki yaşına değmiş kanada geyiği (İnd.) (STTT: 1995: 60).

2.1.6. Karaktere Göre Adlandırma

Saha (Yakut) Türkçesinde geyiklerin karakterine göre adlandırmalar da mevcuttur. Geyiğin karakterine göre yapılan bu sınıflandırma aynı zamanda geyiği sürü içerisinde tanımlayan ve diğerlerinden ayıran bir adlandırma olarak karşımıza çıkmaktadır:

Sh. *ba:n taba, kâ:gây taba* "tembel geyik" < Evk. *ba:ni*: "tembel" (STTT 1995: 45); Sh. *aşçıt, siämâx taba, ahımçax taba* "obur geyik, önüne geleni silip süpüren geyik" (İnd.) (STTT 1995: 163); Sh. *ölkü* "rakibi ile mücadeleden kaçan geyik; korkak geyik" (Olen.) < Evk. *olku* "mağlup" (Hauenschild 2008: 131).

3. Sonuç

Rusların geyik tanımlaması sürü ve bu sürülerin nitelikleri üzerinden olmuştur. Bu bağlamda sürülerin sınıflandırmaları geyiklerin otladıkları alan, köpek kullanımı, koşum takımı kullanıp kullanmadıkları gibi unsurlar göz önünde bulundurularak yapılmıştır. Rusların bu bakış açısına rağmen yerli etnik grupların ise geyik tanımlamaları daha detaylıdır. Tanımlandırma geyik, sürü üzerinden değil geyiğin özelliklerine göre sınıflandırılmıştır. Geyiğin işlevi özelliklerinin tespitinde önemli bir rol oynamıştır. Taşımacılık yapılan bir geyik ile vahşi geyik arasındaki fark Sahaların geyikte gördükleri işlev, nitelik farklarından doğmaktadır ki bu da adlandırmanın çeşitliliğine yol açmıştır. Ayrıca geyiğin eğitimine göre durumunu belirleyen detaylı adlandırmalar söz konusudur.

Geyik yetiştiriciliğinde ve geyiklerin sınıflandırılmasında Ruslarda daha çok niceliğe dayalı bir bakış açısı söz konusu iken, Saha (Yakut) geyikçiliğinde, kuzeyin diğer yerli halklarında da olduğu gibi, nitelik kavramı ön plana çıkmaktadır.

Özellikle geyik çiftliklerinin merkezi olarak kabul edilen güney kısmında Aldan, kuzeybatı kısmında ise Olenek bölgelerinde Even Tunguzları; Saha bölgesinin kuzeybatısında yer alan Tompon ve Zıryanka (Verhnekolım) bölgelerinde ve tundra geyikçiliğinin yapıldığı kuzey kısımlarında ise Evenk Tunguzları yaşamaktadır. Tarihsel ve çağdaş açıdan birlikte yaşayan Sahaların ve Tunguzların ortak uğraşlarından biri de geyik olmuştur. Saha bölgesindeki geyik çiftliklerine bakıldığında kuzey ve güney bölgelerinin daha ön plana çıktığını görmekteyiz ki aynı zamanda bu yerler Tunguz nüfusunun da yaşadığı bölgelerdir. Bu bağlamda geyik adlandırması ile ilgili olarak özellikle Tunguz dilinin Saha (Yakut) Türkçesine önemli bir etkisi söz konusudur. Bunun yanı sıra az sayıda olmakla birlikte Moğol ve Rus dili etkilerinden de bahsedilebilir.

Dizin

A

- a:ko/a:ku** "evcil ren geyiği"
abalakan "bir veya iki yaşındaki geyik hakkında"
ahımsax taba "obur geyik"
axta "yaşlı kısırlaştırılmış ren geyiği"
akta taba "çiftleşmemiş erkek geyik"
amana tayax – atır tayax "erkek geyik"
amaxxana "beş yaşındaki geyik" (=amaraxana,amaraka:n, amarakan, amarıana, amarxan, amarxana, amarkan, amırxana)

anabı I "yetişkin sığın"

anabı II "sığın"

anamı "yetişkin sığın, geyik"

ança "vahşi geyik"

aña:lık bur "yaşlı sığın"

argıs "sığın"

aşıt "obur geyik"

atır taba "erkek geyik"

B

ba:n taba "tembel geyik"

ba:ytahın "geyik"

banay "kısırlaştırılmış geyik"

bi:çän "Misk geyiği"

bı:sahar "iki yaşana değmiş kanada geyiği"

bı:saharda:x "iki yaşında geyik"

böröx (borox) "bir yaşına kadarki

geyik yavrusu"

bur "erkek geyik"

bur taba "geyik"

C

cärin "iki, üç yaşındaki vahşi geyik"

cıllık "hadım edilmiş geyik"

Ç

çaçarba "iki yaşında geyik"

çaçarı I "iki yaşında geyik"

çaçarı II "dört yaşında geyik"

D

da:da:n // da:dayas "misk geyiği"

dagdaras "misk geyiği"

Ä

älik/ älik kıl "karaca/geyik"

äñni: "iki yaşında geyik"

İ

i:tä:n "üç yaşındaki geyik"

iktä:nä "üç yaşındaki geyik"

iktä:nä II "dört yaşındaki geyik"

irgäx taba "erkek geyik"

K

kä:gäy taba "tembel geyik"

kä:ntär "üç yaşını geçmiş, yetişkin geyik"

kä:ntär "vahşi geyik"

kätäm "kısırlaştırılmış geyik"

kıçtar "iki yaşındaki geyik"

kıl taba "vahşi geyik"

kıra bult “vahşi ren geyiği”

kötöl “sığın”

kuyarxan “dört yaşındaki ren geyiği”

küskäm tiri:tä “genç ren geyiği”

L

lırta: “yaşlı ren geyiği”

lökös “sığın, geyik”

M

mas kı:la “orman bölgesinde yaşayan vahşi ren geyiği”

mas tabata “evcil geyik”

mäççiki / mäççikä “Misk geyiği”

mänä:k “vahşi ren geyiği”

mäyi:lä “vahşi tundra ren geyiği”

mi:när “binicilik yapılan ren geyiği”

muora kı:la “vahşi tundra ren geyiği”

muoti: “geyik”

muoyka: “bir yaşındaki geyik”

mutu “altı yaşındaki geyik”

mu:kan “iki yaşındaki geyik”

mü:çä:r / mü:çä:rä “yaşlı ren geyiği”

N

na:ra / na:ra: “kısırlaştırılmış geyik”

näkä: “sürüden, mera alanından ayrılmış ren geyiği”

näkçä:n “yabani geyik”

niñça:n / niñčan “yabani geyik”

nönön “üç yaşından fazla olan geyik”

nuoyka “yaklaşık bir yaşında olan geyik”

nü:sä:rä “yedi yaşındaki geyik”

Ñ

ñänçä:n / ñänçä:n “beş yaşındaki vahşi geyik”

ñumarxana “dört yaşındaki geyik”

(bkz: **ñamarkana / ñamurxana /**

ñogarka:na / ño:rxo:n /

ñuγarkana / ñuoyurka /

ñuorγaxxana)

ñoγurγana “üç yaşındaki geyik”

ñoγurxana “dört yaşındaki geyik”

O

omuk süöhütä “kuzey ren geyiği”

oro:ti / oro:tu: “geç doğan geyik yavrusu”

oyuhar “ikinci yaşındaki geyik (sığın)”

Ö

ölkü “rakibi ile mücadeleden kaçan geyik”

P

pı:huk “üç ile altı aylık geyik”

S

saçarı / saçarı: “iki yaşındaki geyik, karaca”

saxa:tay “kanada geyiği”

sattu “üç yaşındaki geyik”

siämäx taba “obur geyik”

sogdo:xu “yaşlı geyik”

suorja: “yeni doğmuş geyik”

H

hırkä “kısırlaştırılmış geyik”

huoŋa “kısırlaştırılmış geyik”

T

taba “ren geyiği”

taba kıl “vahşi ren geyiği”

taba oŋoto “ren geyiği yavrusu”

taŋara kıl “vahşi ren geyiği”

taŋara tabata “vahşi ren geyiği”

taragay “bir yaşındaki vahşi geyik”

tarbiyax “bir yaşından küçük geyik”

tıhı bı:sahar “dişi, genç geyik”

tıhı mänä:k “dişi vahşi geyik”

tomuyah “bir yaşından küçük geyik”

toŋus tabata “evcil ren geyiği”

torbuyax / tormuyax “bir yaşından küçük geyik”

tubut “bir yaşına yakın geyik”

tuoki: “geyik, kanada geyiği”

U

uguçah / uguçak “binmek amacıyla kullanılan ren geyiği”

ulu: kıl “sığın”

urahala:x “çadır direklerini taşıyan kervanın son geyiği”

Ü

üktä:nä / üktä:ni “üç yaşındaki geyik”

ümnä:rin “geyik”

ünüçä: “yük taşımak amacıyla kullanılan geyik”

ühübür “Mançurya geyiği”

X

xa:rgın // xa:rgın taba “Çukotka ren geyiği”

xoroy “iki yaşındaki geyik”

Kısaltmalar

Alt.	Altay Türkçesi
An.	Anabar rayonu
Baş.	Başkurt Türkçesi
Bul.	Bulun (Tiksi) rayonu
Çuv.	Çuvaş Türkçesi
Dep.	Deputat (Ust-Yanskiy) rayonu
Dolg.	Dolgan Türkçesi
Es.	Esey bölgesi
ETü.	Eski Türkçe
Ev.	Evence
Evk.	Evenkçe
Hab.	Habarovskaya krayı
Hks.	Hakas Türkçesi
IRH	Bkz. NAYKANCHINA, Anna (Haz.) (2012).

İnd.	İndigirka
Kaz.	Kazak Türkçesi
Kırg.	Kırgız Türkçesi
Kol.	Kolıma
Len.	Lensk rayonu
Moğ.	Moğolca
Nog.	Nogay Türkçesi
Ol.	Olenek rayonu
Oym.	Oymyakon rayonu
Özbn.	Özbnk Türkçesi
RH	Bkz. Reindeer Herding, Traditional Knowledge and Adaptation to Climate Change and Loss of Grazing Land (2006).
Rs.	Rusça
Sh.	Saha (Yakut) Türkçesi
Sred.	Srednekolım rayonu
STTT	Bkz. Saha tüölbä tılın tılcıta (1995).
Sun.	Suntar rayonu
Tat.	Tatar Türkçesi
Tung.	Tunguzca
Tuv.	Tuva Türkçesi
Ust-M.	Ust-Maya rayonu
Verh.	Verhnevilyuy rayonu
Vil.	Vilyuy rayonu
Pek.	Bkz. PEKARSKIY, E. K. (1907-1930).
Zır.	Zıryanka (Verhenekolım) rayonu.

Kaynaklar

- BASKIN, Lenoid M. (2000) *Reindeer Husbandry/Hunting in Russia in the Past, Present and Future*, Polar Research 19 (1), s: 23-29.
- CLAUSON, G. (1972) *An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth Century Turkish*, Oxford.
- DAVIDOV, V (2014) "Coming Back to Some Places: The Ethnography of Human-Reindeer Relations in the Northern Baikal Region", *Journal of Ethnology and Folkloristics*, Vol: 8 (2): 7-32.
- FEDOTOV, M. R. (1996) *Etimoloğiceskiy slovar' çuvaşskogo yazıkı I-II*, Çeboksarı.
- FORSYTH, James (1996) *A History of the Peoples of Siberia: Russia's North Asian Colony 1581-1990*, Cambridge University Press.
- GURVİÇ, I. S. (1949) *Olenekskiye i anabarskiye yakutı (Istoriko-etnograğiceski oçerki)*, Moskova: Institut Etnografii AN SSSR.
- HAUENSCHILD, Ingeborg (2008). *Lexikon Jakutischer Tierbezeichnungen*, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- NAYKANCHINA, Anna (Haz.) (2012). *Indigenous Reindeer Husbandry*, New York, 7-18 Mayıs 2012.

- KÜÇÜKÜSTEL, Selcen (2012) "Kaybolmakta Olan Bir Türk Diline Tanık Olmak: Duha Dili", *Tehlikedeki Diller Dergisi*, 2012 Kış.
- ÖGEL, Bahaeddin (2010) *Türk Mitolojisi I-II*, Ankara: TTK yay.
- PEKARSKIY, E. K. (1907-1930) *Slovar' yakutskogo yazıka* T.1-3.
- Reindeer Herding, Traditional Knowledge and Adaptation to Climate Change and Loss of Grazing Land (2006), (Haz: World Reindeer Herders in Arctic Council), "The Case of Reindeer Husbandry in Sakha (Yakutia), Russia", *Alta-Norveg*, s. 43-45.
- RHR Reindeer Husbandry in Russia (http://www.reindeer-husbandry.uit.no/online/Final_Report/russia.pdf).
- STTT Saha tüölbä tılın tılcıta (1995) (red: (M.S. VORONKİN, M.P. ALEKSEEV, Yu. İ. VASİL'EV) Novosibirsk: Nauka.
- TENİŞEV, E. R. (1997) *Grammatika tyurkskix yazıkov leksika*, Moskva: Nauka.
- TEZİÇ, Mustafa Can (2015) "Sibirya'da Etnosların ve Alt-Etnosların Oluşumunda Tunguz Soy Gruplarının Rollerini (Evenler, Dolganlar ve Geyik Yetiştiricisi Yakutlar)", *Nauçnoe obozrenie Sayano-Altaya*, No: 4 (12) / 2015, 21-36.
- VENTSEL, Aimar (2006) "Hunter-herder Continuum in Anabarski District, NW Sakha, Siberia, Russian Federation", *Nomadic Peoples NS* (2006), Vol: 10, s: 2, 68-86.

İsmet KILIÇ <https://orcid.org/0000-0002-7441-3073>

Araş. Gör., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları B. Ankara/Turkey.

Adres: Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Sıhhiye/ANKARA.

e-posta: ctliismetkd@gmail.com

Yazı bilgisi:

Alındığı tarih: 8 Mart 2020

Yayına kabul edildiği tarih: 27 Mart 2020

E-yayın tarihi: 23 Nisan 2020

Çıktı sayfa sayısı: 15

Kaynak sayısı: 17